

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TANQIDIY TAFAKKUR KO‘NIKMALARINI INTERFAOL METODLAR YORDAMIDA SHAKLLANTIRISH

Azizjonova Asilabonu Alisher qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi”

kafedra o‘qituvchisi

Termiz (O‘zbekiston)

e-mail: asilabonu_azizjonova@tues.uz

Tele.: +99899 679 66 36

Annotasiya. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida har bir o‘quvchining darslarda faol qatnashishini ta‘minlovchi mashg‘ulot shakllari alohida o‘rinni egallaydi. Bu masalalarni ta‘limning o‘yinli shakllari texnologiyasi orqali muvaffaqiyatli hal etish mumkin.

Kalitb so‘zlar: tanqidiy tafakkur, interfaol metodlar, o‘yin, ta‘lim, didaktika, o‘quvchi, o‘qituvchi.

O‘yin tashqi tomondan tashvissiz va yengil ko‘rinadi. Aslida esa, u o‘yinchidan maksimum energiya sarflashini, fikrlashni, o‘zini tuta bilishni, mustaqil harakat qila olishni talab etadi.

Ta‘limning o‘yinli shakllari bilim o‘zlashtirilishini barcha darajalaridan foydalanishga imkon beradi, masalan, ijodiy-izlanish faoliyati. Ijodiy-izlanish faoliyati juda samarali hisoblanib, unda o‘quvchi ta‘lim olishning usullarini o‘zlashtiradi.

O‘yin ko‘p funksionaldir. Biz o‘yinlarning faqat didaktik, ta‘lim beruvchi, rivojlantiruvchi funksiyalariga to‘xtalib o‘tamiz.

Didaktik o‘yinlar – bu atamani bevosita o‘yinlarga nisbatan ishlatish mumkin, chunki u maqsadli ravishda didaktikaning bo‘limiga kiradi.

Hozirgi vaqtda metodik adabiyotlarda yetarli miqdordagi, u yoki bu tasnifiy mezonlariga mos keladigan ta‘limiy o‘yinlarning tasnifiy va tizimlashtiruvchi ko‘rinishlari mavjud. Masalan, ular quyidagilarga bog‘liq bo‘lishi mumkin:

- ta‘limiy o‘yinlarning maqsad va vazifalari;
- o‘tkazilish shakllari;
- tashkillashtirilish usullari;
- murakkablik darajasi;
- ishtirokchilar sonining tarkibi.

O‘tkazilish shakliga ko‘ra o‘yinlar quyidagilarga bo‘linadi: predmetli,

harakatlanuvchan, syujetli yoki holatli, rolli, musoboqa-o‘yin, intellektual o‘yinlar (rebuslar, krossvordlar, viktorinalar), o‘zaro ta‘sir qiluvchi (kommunikativ, interfaol) o‘yinlar.

Tashkil qilinishiga ko‘ra o‘yinlar kompyuterli va kompyutersiz, yozma va og‘zaki, tayanchli va tanchsiz, imitatsion-modellashtiriluvchi va kreativ hamda boshqalar.

Barcha o‘quv o‘yinlari, amallarining bajarilishidagi murakkablik darajasiga qarab, oddiy (yakka) va murakkab (ko‘p) holatli larga, o‘tkazilish vaqtiga qarab, ular davomli va davomli bo‘lmaganlarga bo‘linadi.

Ishtirokchilarning tarkibiy soniga qarab, o‘yinlar yakka tartibdagi, juftliklardagi, guruhlardagi, komandali va jamoalilarga bo‘linadi. Ma‘lumki, qayd etilganlardan birinchisi, ya‘ni yakkatartibdagi o‘yinlar o‘quvchilarga nisbatan yakkatartibdagi yondashuvni amalga oshirilishini va ta‘lim oluvchini ma‘lumot manbasi bilan “muloqotini” nomoyon etadi. Qolgan o‘yinlarda esa, sheriklarni bir-birlari bilan muloqot qilishi, masalan, xorijiy tillarni o‘rganish jarayonida yakka tartibdagi kabi tabaqalashtirilgan yondashuvning amalga oshishi mumkin.

O‘quvchilar intellektni rivojlantiruvchi, bilish faolligini oshiruvchi bir necha o‘yinlar guruhi mavjud.

I guruh – predmetli o‘yinlar, o‘yinchoqlar va predmetlar bilan manipulyatsiya qilish sifatida. O‘yinchoqlar – predmetlar – orqali bolalar shakllarni, rangni, hajmni, materialni, hayvonot dunyosini, odamlar dunyosini va boshqalarni bilishadi, o‘rganishadi.

II guruh – ijodiy, syujetli-rolli o‘yinlar, ularda syujet – intellektual faoliyat shaklidir.

“Baxtli tasodif”, “Zakovot” va boshqa shu kabi intellektual o‘yinlar. Ma‘lumotlar – o‘quv ishlarida bilish tavsifiga ega, lekin, eng avvalo darsdan tashqaridagi ishlarda u muhim tarkibiy qismidir.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda rolli o‘yinlar katta ahamiyat kasb etadi. Ular shu bilan tavsiflanadiki, o‘quvchi o‘ynab turib, o‘ziga ma‘lum bir aniq rol ni oladi va tasavvur qilinadigan holat bo‘yicha, aniq bir insonni odatlarini takrorlab, harakatlarni amalga oshira boshlaydi. Syujetlarni turli-tuman bo‘lishligiga qaramasdan, uning ortida bitta va faqat bitta mazmun yashiringan bo‘ladi – inson faoliyati va insonlarning jamiyatdagi munosobatlari.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar o‘z o‘yinlari davomida, ularni real hayotda jalb qiladigan insonlarning sifatlariga ega bo‘lishga harakat qilishadi. Shu sababdan bolalarga qahramonlik, botirlik, ochiqko‘ngillilik bilan bog‘liq bo‘lgan rollar yoqadi. O‘quvchilar haqiqiy hayotda bajara olmayotgan ishlarini ifodalashga harakat qilishib,

o‘z-o‘zlarini rolli o‘yinlarda tasvirlay boshlashadi. Masalan, o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchi o‘ziga yaxshi o‘zlashtiradigan o‘quvchi rolini oladi. Bunday o‘yindagi ijobiy holat shundan iboratki, yaxshi o‘quvchi bo‘lish uchun zarur bo‘lgan talablarni bola o‘z oldiga qo‘ya boshlaydi. Shunday qilib, rolli o‘yinni boshlang‘ich sinf o‘quvchisini o‘z-o‘zini tarbiyalovchi usuli sifatida qarashimiz mumkin.

III guruh o‘yinlari – bolalarni bilish faolligini rivojlantiruvchi vosita sifatida foydalaniladi – tayyor qoidalardan iborat o‘yinlar bo‘lib, ular odatda *didaktik o‘yinlar* deb ataladi.

Qoidaga ko‘ra, ular o‘quvchidan jumboqni yechishni, topishmoqni topishni, eng asosiysi – predmetni bilishni talab qiladi. Didaktik o‘yin qanchalik mahoratli tuzilgan bo‘lsa, didaktik maqsad shunchalik mohirona yashiringan bo‘ladi. O‘yinda joylashtirilgan bilimlarni o‘quvchi o‘zi bilmagan holda, beixtiyoriy ravishda, o‘ynab turib o‘zlashtiradi.

IV guruh o‘yinlari – quruvchilikka, mehnat qilishga, texnikaga, konstruktorlikka doir o‘yinlar. Bu o‘yinlar kattalarning kasbiy faoliyatini aks ettiradi. Mazkur o‘yinlarda o‘quvchilar yaratuvchanlik jarayonini o‘zlashtirishadi, ular o‘z ishlarini rejalashtirishga, kerakli materiallarni tanlashga, o‘zini va boshqalar faoliyati natijalarini tanqidiy baholashga, ijodiy masalalarni yechishga o‘rganadilar. Mehnatdagi faollik bilishga bo‘lgan faollikni oshiradi.

V guruh o‘yinlari, intellektual o‘yinlar bo‘lib – ruhiy doiraga ta’sir ko‘rsatuvchi o‘yin-mashqlar, o‘yin-treninglardir. Bu o‘yinlar musoboqalarga asoslangan bo‘lib, taqqoslash yo‘li orqali o‘ynayotgan o‘quvchilarga ularni tayyorgarligi darajasini, mukammalikka erishish yo‘llarini ko‘rsatadi, ya’ni bilishga bo‘lgan faolliklarini oshiradi.

VI guruh o‘yinlari – alohida guruh o‘yinlari bo‘lib, ular harakatlanuvchi o‘yinlar deb ataladi. Ular boshlang‘ich sinf yoshida sezilarli o‘rinni egallaydi. Bolaning organizmi o‘svuchan bo‘lganligi sababli u har doim harakatni talab qiladi. Bolalar rohatlanib to‘p o‘ynashadi, chopishadi, sakrashadi. Turli harakatlar modda almashinuviga, qon aylanishiga va nafas olinishini yaxshilanishiga yordam beradi. Harakatlantiruvchi o‘yinlar shaxsiy sifatlarni shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi: ularda iroda, fikrlash, jasurlik rivojlanadi. Jamoaviy sport o‘yinlari va musoboqalar jamoada harakatlanish ko‘nikmasini, o‘rtog‘ini qo‘llab-quvvatlanishni, sinf va maktab sha’ni uchun kurashishni rivojlantiradi.

Lekin, o‘qituvchi va sardor musoboqalar bolalarning o‘yin faoliyatini tashkillashtirishda samarali vosita ekanligi unutmagan holda uning mahsuldorligini oshirish uchun alohida tayyorgarlik ko‘rishni talab qilishligini esda saqlashlari zarur. Hech qachon musoboqalar maqsad bo‘lib qolishligiga yo‘l qo‘ymaslik, ular faqat bir

istak uchun – birinchi o‘rinni egallash, sovg‘a olish harakatida bo‘lmasliklari lozim. Bu holda u salbiy jihatlarni: man-manlikni, hasadni va boshqalarni shakllantiradi. O‘quvchilar musoboqalarini samarali o‘tkazilishini muhim shartalari bo‘lib quyidagilar:

Ularni jamoaviy faoliyat sifatida tashkillashtirilishi; buning uchun musoboqa shartlari alohida bolalarga emas, balki barcha ishtirokchilar oldiga qo‘yilishi lozim;

Erishilgan natijalarni to‘g‘ri hisob-kitobini olib borilishi: o‘z natijalarini nisbatan yaxshilab borayotgan bolalarni rag‘batlantirib, ularni muvaffaqiyatlarini baholab borish;

Tarbiyaviy samarani baholash – musoboqa jarayonida o‘quvchilar o‘zlashtirgan munosabatlar shakllari va ko‘nikmalari; bunday baholashda o‘yindagi barcha ishtirokchilar g‘olib bo‘lishi mumkin;

O‘yin faoliyatining barcha oltita ko‘rinishidan foydalana olgan o‘qituvchi, o‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatini tashkillashtirishda juda katta miqdordagi usullariga ega bo‘lgan bo‘ladi.

Bolalarning xotira va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga mo‘ljallangan bir nechta mashqlarni quyida keltirib o‘tamiz. O‘quvchilarda bunday qobiliyatlarni rivojlantirilishi o‘quv matnlarini ma’no jihatidan qayta ishlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Matn rejasini tuzish uchun, uning har bir qismidan asosiysini ajrata bilish, assotsiatsiyalarni topish, ularni eslab qolish kerak.

Bunday mashqlarni turli darslarga kiritish mumkin, ular ko‘p vaqtni olmaydi. Lekin ularga shu darsning o‘zida yoki keyingi darsga qaytish lozim bo‘ladi. Bolalar nima o‘ylab topganlarini eslashlari va yana bir marta o‘z javoblarini daftarlariga yozishlari kerak bo‘ladi, xotira shu tarzda rivojlantiriladi.

Holatdan kelib chiqib, bu mashqlarni bajarishda musoboqa elementini kiritish ham mumkin: masalan, kim ko‘p to‘g‘ri javobni keltirdi, kim tog‘ri hisobladi va shu kabilar. Buni faqat ehtiyotlik bilan olib borish kerak: oldingi o‘rinda har doimgi bolalar bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik lozim. Bolalarni erishgan yutuqlarini taqqoslashga o‘rgating, bolani har bir oldinga qarab siljishini u sezilarli bo‘lmasada qayd eting. Bolalar uchun har doim muvaffaqiyatli holatni tashkil etish lozim.

Darslarda ijobiy emotsional holat – bu yoshdagi bolalarning muvaffaqiyatli ta‘lim olishi va rivojlanishidagi asosiy faktorlardan biridir.

“Nima nimaga o‘xshaydi” mashqi?

O‘qituvchi doskada 10ta so‘zni yozadi. Bolalarga ularning ma’nosiga bog‘liq so‘zlarni o‘ylab topish vazifasi beriladi.

O‘qituvchi. Chiziqdan yuqoridagi so‘zni o‘qing va bu so‘z bilan bog‘liq bo‘lgan predmet yoki holatlarni eslang. Masalan, belkurak so‘zini o‘qiganingizdan keyin, u

qanday ko‘rinishga egaligini eslang hamda qanday rangda bo‘lishi mumkinligini, nima uchun mo‘jallanganligi haqida o‘ylab ko‘ring. Sizningcha bu so‘zga mos va yaqin bo‘lgan so‘zni tanlang hamda uni chiziq pastidan yozib qo‘ying.

Daftarga yozish quyidagi tartibda amalga oshiriladi. Har bir so‘z juftligi kasr shaklida yoziladi: yuqorida o‘qituvchi tomonidan taklif qilingan so‘zlar, pastda o‘quvchi tomonidan taklif etilgan so‘zlar. O‘qituvchi bitta so‘z ustida mulohaza yuritadi.

Topshiriq bajarilgandan so‘ng o‘quvchilar o‘zlari bajargan ishlarini o‘qib berishadi, so‘zlar to‘g‘ri topilganligi yuzasidan muhokoma olib boriladi.

O‘qituvchi o‘quvchilarga o‘ylab topilgan so‘zlarni eslab qolish haqida topshiriqni beradi.

Keyingi darsda o‘quvchilar bu so‘zlarni eslashlari va yana bir marta daftarga yozishlari kerak.

Xulosa. Ta’limning o‘yinli shakllari bilim o‘zlashtirilishini barcha darajalaridan foydalanishga imkon beradi hamda ta’lim oluvchi, ayniqsa boshlang‘ich sinflarda samarali bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. **Sultonov T.M., Mamirova J.N.** – *"Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlari"*. Maqolada sifatli ta’lim va ongli tarbiya berish orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish usullari ko‘rib chiqilgan. Ismoilova M. Noan’anaviy ish uslublari orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini o‘stirish yo‘llarini axtaryapmiz: Tajriba minbari // Maktabgacha tarbiya. 2015. №2. 44-46 b.

2. **Ochildiyeva M., Parpiyev O.** – *"Boshlang'ich ta'lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar"*. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida 4K modeli (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kooperatsiya) hamda tanqidiy fikrlashni shakllantirish bo‘yicha maslahatlar va metodik usullar keltirilgan.

3. **Azizova Sh.** *Boshlang'ich sinflarda innovatsion texnologiyalar asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.* – Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 2021.

4. **Mamasaidova Muhabbatxon Abdusalom qizi.** *Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish.* – Toshkent: 2021.